هەر بابەتە و ئاوڕێک
(چاپەمەنی ئەدەبی منداڵان)

سەدرەدین نوورەدین ئەبوبەکر

(٢ - ٢)

دابەشکردنی تەمەنی منداڵان بە سەر قۆناغەکانی فێربوون:

«هەرچەندە سەردەمی منداڵی بۆخۆی سەردەمێکی سەربەخۆیە، بەڵام قۆناغی خۆیشی هەیە، تایبەتمەندی و توانا و پێداویستی منداڵ لە قۆناغێکی منداڵییەوە بۆ قۆناغێکی دی دەگۆڕێن. پسپۆڕانی بواری منداڵناسی، تەمەنی منداڵیان کردووە بە پێوەر و پێوانەی تەقریبی بۆ ئەو قۆناغە جیاوازانە، چوار قۆناغیان دیاری کردووە:

١- قۆناغی یەکەم: (٠-٧ ساڵان).
٢- قۆناغی دووەم: (٦-٨ ساڵان).
٣- قۆناغی سێیەم: (٨-١٢ ساڵان).
٤- قۆناغی چوارەم: (١٢- ١٧ ساڵان)(٢٩). »

١- قۆناغی منداڵانی تەمەن (١-٥) ساڵان(٣٠): بە قۆناغی ڕیالیزمی خەیاڵی سنووردار ناودەبرێت، لەم تەمەنەدا هێشتا کاتی ڕابردوو و داهاتوو لە یادگەی منداڵدا شوێنی بۆ تەرخان نەکراوە، بەڵکو تەنیا ئەو کاتەی تێیدا دەژیەت، ئەو دەبینێت.

لە ژینگە تەسکەکەی خۆیەوە لە کەسانی دەوروبەریەوە، دایک بە پلەی یەکەم، دواتریش باوک و ئەندامانی خێزانەکەی و منداڵانی هاوژووری و کەسانی دایەنگەو باخچەی منداڵانەوە شتی هەمەجۆر فێر دەبێت، «زۆر گرنگە باوک لەم قۆناغەدا ڕۆڵی گرنگ لە دروستکردنی کەسایەتی منداڵ بنوێنێت». (٣١)

منداڵ لە ساڵەکانی سەرەتای تەمەنییەوە شلکە نەمامە، دڵەمەی نەمەییەوە، مێشکی پەڕەی سپییە و هیچی لەسەر تۆمارنەکراوە، چۆن پەروەردە دەکرێت؟ دایک و باوک و دەوروبەر چ کاریگەرییەکیان لە دروستبوونی کەسایەتییەکەی دەبێ؟

منداڵ لەو تەمەنەدا پتر حەزی لە بزێوی و لاسایی کردنەوە و پرسیار و تاقی کردنەوەی ڕاستەوخۆیە، وردە وردە دەوروبەرەکەی فراوانتر دەبێت و لە قاڵبی کۆمەڵگەکەیدا دەمەیەت، بۆیە لە سەرەتاوە پلە بە پلە وا ڕادەهێندرێت کە ئەویش دەبێتە تاکێکی ناو کۆمەڵگەکەی «لە سنووری کۆمەڵگەدا ئازادی بە منداڵ بدرێت» (٣٢)

لە ڕشتەی مرواری خوالێخۆشبوو (سەجادی)دا کەوتە بەرچاوم: کوڕێک خەتەنە دەکەن، کچێکی منداڵ دەکاتە گریـن. دەڵێنە کچۆڵەکە: بۆ دەگریت؟ خۆ تۆیان خەتەنە نەکردووە؟ کچە: ئاخر بۆ منی تیژ دەکەن. ئەمە نوکتەی تەمەندارانە بە بۆچوونی هەرزەکاران و بە زمانی منداڵان گوتراوە.

لە ڕووداوێکی ڕاستەقینەدا، بە زمان و بۆچوونی منداڵی دڵ و دەروون پاک و بێ باک بینراوە:
کوڕێکی چوار ساڵان خەتەنەکراوە، ڕۆژانە کە برینەکەیان بۆ بە هەتوان دەهەنووی، خوشکە دوو ساڵییەکەی، بێجامەکەی دادەکەندو دەیکردە گرین، داوای دەکرد کە هەتووان لە هینەکەی ئەویش بسوون.
کچۆلەیەکی چوار ساڵان داوای پانتۆڵی کرد، باوکی پێی گوت: کچم پانتۆڵ جلی کوڕانەیە. کچە: باوکە منیش دەبمە کوڕ! ئەوەیە ناخی ڕاستەقینەی منداڵ.
منداڵ لە میانی ویستی خۆی و یاریکردن و زمانی ئاژەڵان و جووڵە و نواندنەوە باشتر پەلکێش دەکرێت، لەم دیدەوە بیرۆکەکان بە ئاسانی لە چاو و گوێ و هەستەکانی دیکەیەوە دەگەنە بیر و هۆشی منداڵ و جێگەی خۆیان دەکەنەوەو دەچەسپێن، سەرنجی منداڵ وردەو هەستی ناسکە و بیری تیژەو بینی کورتە.
٢- کۆمەڵەی تەمەن (٦-٨) ساڵان: قۆناغی ئەندیشەیی.
٣- کۆمەڵەی تەمەن (٩- ١٢) ساڵان: قۆناغی پاڵەوانیەتی.
٤- کۆمەڵەی تەمەن (١٣-١٥) ساڵان: قۆناغی نموونەیی.
دواتر پتر لە بارەی سێ قۆناغی چوونە خوێندنگە دەدوێین.
لە زنجیرەی چیادا کە چیرۆکی منداڵانە چاپ دەکات، دابەشکردنی قۆناغەکانی تەمەنی منداڵانی بەپێی بەرهەمە چاپکراوەکانی کردۆتە:
١- کۆمەڵەی تەمەن ١-٥ ساڵان، :چیرۆکی ژمارە (دە) «ڕامان ددانی دێشی»، (١٩٩٧).
٢- کۆمەڵەی تەمەن ٥-٩ ساڵان : چیرۆکی ژمارە بیست «ڕامان خەوی لێ ناکەوێ».
٣- کۆمەڵەی تەمەن ٩-١٣ ساڵان: چیرۆکی ژمارە ١٨ «هەستەکان».
ئەم دابەشکردنانە پتر بۆ ناوەڕاستی سەدەی ڕابردوو دەگونجان، کە سی دی و کەناڵی ئاسمانی و فیلمی کارتۆنی، بگرە تەلەفزیۆن و نواندنیش نەبوو، یان دەگمەن بوو، بەڵام ئێستا سەردەمێکی ترە. کات و شوێن و کۆمەڵگە، بگرە گرووپەکانی تەمەنیش، لەم بوارەدا ڕۆڵی پێشانیان نەماوە. زنجیرە فیلمی کارتۆنی و فیلمی منداڵانەو سیدی و ڤیدیۆ و ئینتەرنێت و سەتەلایت، زۆر

سنووریان وەلاناوە و جیهانیان بچووک کردۆتەوە.
منداڵ لە تەمەنی٤-٦ ساڵی دەنێردرێتە باخچەی ساوایان. ئەگەر لە تەمەنی شەش ساڵیش بچێتە خوێندنگە، ئەوە لە ساڵانی (٧، ٨، ٩) تەمەنیدا پۆلەکانی (١و٢و٣)ی سەرەتایی دەبڕێت.
کە منداڵێک لە تەمەنی شەش ساڵی دەچێتە خوێندنگە، هەموو منداڵەکان لە ڕۆژی یەکەمی سەرەتای ساڵ لە ١/١ بە یەکەوە لە دایک نەبوونە، تا بە شەش ساڵی پڕ، بێ زیاد و کەم بچنە پۆلی یەکەمی بنچینەیی، هەن بە تەمەنی شەش ساڵی، ئیدیکە هەن بە شەش ساڵی و دە مانگی دەچن. لە هەمان کاتیشدا منداڵ تا کۆتایی پۆلی یەکەم فێری خوێندنەوەو ناسینی سەرجەم پیتەکان نابێت، چ جای خوێندنەوە!.
منداڵ هەیە بە تەمەن حەوت ساڵانە، بەڵام بە بیرو بەهرە لە منداڵی دە ساڵان وریاو زیرەک و باخۆشترە، یان دە ساڵییەک لە حەوت ساڵییەک، کەم تواناو بێ هۆشترە. (زانایان ٦٠٪ توانای فێربوون دەخەنە ئەستۆی هۆکاری بۆماوەیی، ٤٠٪ بە ژینگەیی دەزانن.
کەواتە کاتێک باسی قۆناغەکانی تەمەن دەکرێت، هەر وەک لە باسکردنی چوونە خوێندگە و ڕۆڵی هۆکارەکاندا هاتووە، ئەگەرەکان هەمان شتن و ئەویش دەگرنەوە.
دوو منداڵی هاوتەمەن، ئەگەر لەیەک خێزان و لە یەک ڕەگەز و لە یەک خوێندنگەو یەک ژینگەی سروشتی و یەک کۆمەڵگە بن، هەرگیز توانای بیرو بۆچوونیان ١٠٠٪ وەک یەک نابێت، چ جای هاتنە سەری هۆکارەکانی بۆماوەیی و ڕەگەزی و کۆمەڵایەتی و ژینگەیی. کەواتە دابەشکردنی ئاستی هۆشیاری و

تەرخـــــانکردنی ئەدەبی منداڵان، بە پێی ســـــاڵ و قۆناغـەکانی تەمـەن، ئەنجامێکی ڕەهای نییـە، بەڵکو ڕێژەیی و نزیک خستنەوەیەکی تێکڕاییە.

ئەگـەر منداڵێک بە شـەش سـاڵی و شـەش مـانگی بچێتە خوێندنگە، ئەوە لە تەمەنی حەوت ساڵی و شەش مانگی دەچێتە پۆلی دووەم، ساڵێک دواتر دەچێتە پۆلی سێیەم و لە تەمەنی نۆ ساڵی و شەش مانگیدا کۆتایی بە پۆلی سێیەم دێنێت و پێ دەنێتە پۆلی چوارەم.

خاڵێکی دیکە ئەوەیە کە: گەشـەی جەسـتـەیی بیـرو هۆشی منداڵ کتوپڕ نییە، تا بە ڕۆژ و شەوێک لەیەکدی جـیـابکرێتـەوە،«لە پڕێک نابێـتـە کـوڕێک.» هزری منداڵێک لە دوایین ڕۆژی تەمەنی هەشت ساڵی و ڕۆژی یەکەمی سەرەتایی تەمەنی نۆ ساڵی وەک گۆڕانی ژمارەی ساڵی تەمەن ناگۆڕێت.

ڕەنگە لە بارودۆخی ئێستای کۆمەڵگەی ئێمە، ئەگەر ئەدەبی نووسراوی منداڵان بۆ سێ قۆناغی تەمەن تەرخان بکرێت لەوانەیە نەگونجاو نەبێت:

یەکـەم: بۆ منداڵانی تەمـەن ٧-٩ سـاڵان.(کـە لە تەمـەنی شـەش سـاڵان بچـێـتـە خـوێندنگە، هەرچەندە ئەمەیان بە پێی کات و شوێن و کۆمەڵگە کەمێک ژێرو ژوورتری تێــدایە) بە پێی بەرنامــەی خــوێندنگە لە پۆلەکانی (١و٢ و ٣)ی بنەڕەتی بە گشتی منداڵ فێری نووسین و خوێندنەوە دەکرێت، لە پۆلی یەکەمدا وشەکانی وانەکانی سووک و بە ژمارە کەمن، بە ئاسانی گۆدەکرێن و بە گـەورەییش دەنووسـرێن. لە پۆلی دووەمـدا، وشـە درێژتر و ڕسـتـەو پەڕەگـرافـەکـان زۆرتر و قـەوارەی نووسینیان بچووکتر دەکرێتەوە، لە پۆلی سێیەمدا هەمان گۆڕانکاری ساڵی پێشـتـر زیاتر دەکـرێت. ئەم قـۆناغـە پڕیەتی لە بیرکردنەوە و خەیاڵگێڕان.

بۆ پتـر وردکـرنەوەی ئەم قـۆناغـە، دەڕوانینە کـتـێـبی «ئەلف و بێی نوێ »، دانانی زاناو پسـپـۆڕ و بلیـمـەتی کورد:خوالێخۆشبوو (ئیبراهیم ئەمین باڵدار)

هەر لە سەرەتای دەسـتـپـێکی کـتـێـبـەکەوە، لاپەڕە بە لاپەڕەو هەفـتـە بە هەفـتـەی خوێندنی وشـەکـان زۆرتر و درێژتر و لەقەوارەی نووسیندا بچووکـتـر دەبنەوە. ئەگەر بەراوردێک لە نێوان سەرەتای کـتـێـبـەکە (دار دار ، دار دارا) و کۆتاییـەکەی: نیگارەکـانی نێرگز (ل٧٧-٧٨) (بزن و گورگ)، (کە لە بزنۆکە و گورگۆکەی فـۆلکلۆری کوردی وەرگرتووە) بکەین، ئەوە جیـاوازییەکە لە میـانی تەمەنی سـاڵێکدا بە ڕوونی دەبینین. چیرۆکی (گورگ و بزن)ی لە کـۆتایی سـاڵی یەکـەم و سـەرەتای پۆلی دووەم داناوە. وەک ئەوەی بڵـێت ئەم بابەتە بۆ پۆلی یەکـەم و پۆلی دووەمی بنچینەیی لەبارە. بۆ ئاسانکاریش زۆرینەی چیرۆکەکەی کرتاندووە. تا پتر بۆ ئەم دوو پۆلە بگونجێت، ئەگـینا هێندە درێژەو وشـەی هەمـەجـۆری تێـدایە، بۆ پۆلەکـانی ١- ٦ بنەڕەتی دەستـدەدات. هەر بۆیەشە کە تاکـو ئێـسـتـا ، چەندین و چەندین لێـژنەی تایبـەتمەندی بوارەکە بەسەر کتێبەکەدا چوونەتەوە، بەڵام نەیانتوانیوە گۆڕانکارییـەکی ئەوتۆی تێدا بکەن، کە لە بەرهەمەکەی بەهەشتی لەبارتر بێت.

لە سـەر داوای هەندێک مـامۆسـتا و سـەرپەرشتـیاری قۆناغەکە (بە بیانوی ئەوەی: کەمایەتییە، مامۆستا بە بەر چاوی منداڵانەوە وەک سـەگ بڵـێت: وەو وەو) وشـەکـانی (وەو وەو)یان لە وانەی زەردە زەردە وا ڕاوە، لاداوە. دەپرسین: بۆ ئاساییە، مـامۆسـتـا بڵێ:«مـیـاو میـاو، باع باع، قغ قغ، قـوو ققـوو، قاقبە قاقبە، ویس ویس، جیک جیک...»!؟ بۆ مەزن و دووربین و دەروون ناسـێـکی وەک «باڵدار»، (وەو وەو)ی بە ناشـیـــرین نەزانیوە؟

ئەو بە ناخ و دەروونی منداڵی ئەم تەمـەنەدا ڕۆچووە و زانیـویەتی منداڵ بە بیـسـتـنی دەنگی گـیـانداران شـاد دەبێت و حەز بە لاساییان دەکات، تەمەنەکەیشی پڕیەتی لە دڵپـاکی و سادەیی، لە لای منداڵ، وەک کـۆمـەڵگەی سـەردەمـێـک و ناوچەیەکی داخـراو، جیـاوازی لە نێـوان گیانداران (مریشک و قەلەڕەش، کتک و کسۆک و کەر و کەو)دا نییە.

ئافەرین بۆ ئەو مامۆستا و سەرپەرشتیارە دڵسۆزانەی کـە بە نەرمـونیـانی و پشـوودرێژی، بە دید و شـێـوازی لەبارەوە مێشکی زارۆکان بە شتی سوودبەخش دەئاخنن و بە چاوی نەوەی داهاتوو و جێگرەوەی خۆیان پەروەردەیان دەکەن.

لە ناوەڕاسـتی شـەسـتـەکـانی سـەدەی ڕابردوو، بەڕێز مـامۆسـتـای پایەبەرز مـەجـیـد ئاسنگەر، (لە سـەیداوە- هەولێر) بەڕێوەبەری خانەی مـامـۆسـتایان بوو، ئێـمـەیش پاشنیـوەڕۆیان لەهەمان بینایەدا، لە قۆناغی دواناوەندی دەمـانخـوێند. بەڕێزیان وانەی ئینگلیـزی پێ دەگـوتین، ئەوکات چیرۆکی «شایلۆکە جوو- بازرگانی ڤینیسیا» لە دواناوەندی دەخـوێندرا، بەڕێزیان لەگـەڵ گـوتنەوەی

دەقـەکـە، زۆرباش لاسـایی هەمـوو ئەکـتـەرەکـانی چیرۆکەکەی (بە سەگەکەیشەوە) دەکردەوە، بەم کردارەی چێژێکی خۆش و هۆکارێکی چاکی فێرکردنی دەخستە نێو وانەکەوە. کە تاکو ئێستاش لە یادگەم ماوە، چونکە ئەوەی بەو نواندن و دەمە لاسکەکردنەوەیە فێربووم، هەرگیز بە خوێندنەوەو وانە گوتنەوەی ڕووت فێری نەبووم.

ئێستا سەردەمی نووسینی چیرۆک، بە شێوازە کلاسیکییەکەی هەر بۆ خوێندنەوە، یان گێڕانەوەی بەر ئاگردان نەماوە. هەنووکە لە سەرتاسەری جیهاندا، ڕۆڵی پیشاندانی چیرۆکی منداڵان بە وێنە، گفتوگۆی ڕاستەوخۆ، نواندن و فیلم و سی دی... کاریگەر و پڕ سوود و باوترە. ئەوەی من لە پاییزی ساڵی ٢٠٠٨ لە ئیتالیا و نەمسا و ئەڵمانیا و هۆڵەندا بینیم، وەک لە وێنەکانیش دەکەونە بەرچاو، وێڕای شێوە کلاسیکییەکانی خۆمان، چیرۆکی منداڵانیان لەسەر کاغەزی ڕەق و ئەستوور و قەوارە گەورە و نیمچە دارین چاپکراوە، لە هەمان کاتیشدا بە وێنەی سەرنجکێش و بزێو ڕازاندرابووەوە، زۆر بابەتی فێرکردنی منداڵان سی دی لەگەڵدایە. پێویستە ئێمەش سوود لە ئەزموونی گەلان و تەکنۆلۆژیای سەردەم وەربگرین.

دووەم: بۆ کۆمەڵەی ١٠ - ١٢ ساڵان: پۆلی (٤-٦) سەرەتایی، لەم قۆناغەدا وێڕای فێربوونی خوێندنەوەو بە ڕەوانی و نووسین بە خێرایی، منداڵ فێری خوێندنەوە بۆ تێگەیشتن و گوتنەوەو ڕاڤەکردن و داڕشتنیش دەبێت. لە کۆتایی ئەم قۆناغەدا هۆش و باڵای منداڵ بەرەو قۆناغێکی دیکەی زۆر دیار باڵا دەکات.

هەن لەتەمەنی (١٠ - ١٢) ساڵی بە دواوە بە تەمەنی هەرزەیی دادەنێن، لە تەمەنی ١٥، ١٦، ١٧ ساڵیش کۆتایی بە قۆناغەکە دێنن.

سێیەم: مێردمنداڵان (هەرزەکاران، نەوجەوانان) ١٣-١٧ ساڵانە. کە ئیدی پێ دەنێتە قۆناغی جحێڵی و پشت بەخۆ بەستنەوە، لە خوێندنگەکانیشدا پڕۆگرامەکانیان بە شێوەیەکە کەسایەتی خوێندکار پتر مەیبیوە. لە زۆر شتدا بە هاندان و ڕێنماییەکی ئاسایی هەنگاوی باش دەنێت، ڕووەو سەربەخۆیی و دەرکەوتن دەچێت.

بە دەگمەن گۆڤار و بڵاوکراوەکانی تایبەت بە منداڵانمان، ڕەچاوی ئەم قۆناغ و خاڵانە دەکەن. بە زۆری

بۆ قۆناغی یەکەم دەنووسرێت، ئەویش گەلێک لەگەڵ دوو کۆمەڵەکەی دیکە ناگونجێت، یان بۆ کۆمەڵەی مێردمنداڵانە، منداڵانی ورد پێک ناکات. نووسینی بایەخدار لەم بوارەدا، ئەوەیە کە لە بڵاوکراوەیەکی تایبەتمەند بە کۆمەڵەیەکیان بوەشێندرێت، یان بە شێوازیک دابڕێژرێت کە لەگەڵ پتر لە کۆمەڵەیەکیان بگونجێت، ئەگینا خەبات و دراوێکی چاک بە خۆڕا لەبار دەچێت.

ئەگەر بە یەکگرتن و بەراوردێک لە نێوان گۆڤاری منداڵانی خۆمان و دەوروبەرمان و جیهان بکەین، کەموکورتییەکانی خۆمان باشتر دەدۆزینەوە، هەوڵی چارەسەرکردنیشی سەرکەوتووتر دەبێت، هەر لە بنەپاڵی خۆمانەوە بڕوانینە مجلة ماجد الأسبوعية، ٢٠٠٧ الأمارات العربية، العدد ١٥٠١، لە ڕووی قەوارەو پانتایی نووسین و بابەتی هەمەجۆر و وێنەکان و دیزاینەوە سوودمەند بین.

بە مەبەستی خستنە ڕووی بۆچوونەکان، دەقی چەند چیرۆکێکی ئاست جیاواز، وەک نموونە دەخەینە بەر دیدی بەڕێزان: دەکرێت لە بارەی قەوارەو ڕوخسار ناوەڕۆک و بابەتەوە بەراورد بکرێن و بڕیاری دیاریکردنیان بۆ قۆناغی گونجاو بدرێت.

نموونەی یەکەم:
خۆشی خۆشاوی دەوێت (٣٣)

خۆشی، کیژۆڵەیەکی شارنشینە، خرپنەو تێر ئاقڵ و جوان ڕەفتارە.

پاییزێکی درەنگ لەگەڵ دایک و برا بچووکەکەی چوونە ماڵی خاڵیان لە لادێ.

دوای نیوەڕۆی ڕۆژی دواتر، خۆشی خان لەگەڵ پۆلێک منداڵی خزم و هاوتەمەنانیان، چوونە ناو باخەکانی بەرماڵان، هەناری قەڵشیوی دەنک سوور، بە لکی دارەکانەوە شۆڕ بووبوونەوە. باڵندەی خۆشاواز دەیانچریکاند، سمۆرەی وشتی کلک گڤە، بەسەر کەدی دارانەوە بە دوای یەکدا بازبازێنیان بوو. کیژۆڵەکان، ژێر گەڵێ وەریوەکانی نزیک قەدی دارگوێزەکان گەڕان، هەر یەکەو کۆشێک گوێزیان دۆزییەوە.

شادانی کچەخاڵی خۆشی، بە شادییەوە گوتی: ئەمانە گوێزی سمۆرانن، لە پاییزدا کۆی دەکەنەوەو هەڵیدەگرن، لەزستانی سارد و تووشدا دەیخۆن.

ئێوارەیش لە ماڵەوە، شەوچەرەیان مێوژ و کاکڵە گوێزو شەکرەباوی بوو.

دایەگەورەیان، سرکەی هەناری ترش و دۆشاوی تریی ڕەش و ئاوی زوڵاڵی کانی بۆگرتنەوەو گوتی:

ئەمە خۆشاوی لادێیانە. سرکەو دۆشاو لە پاییزەوە سازدەکەین، لە زستاندا دەیخۆینەوە، سەرو پەرداخیان خواردەوە، چێژی مزرێکی مەزەدار بوو.

خۆشی و شادان هەر یەکەو پەرداخێکی دیکەیشیان نۆشی.

خۆشی گوتییە دایکی: دایە گیان! بچینەوە شاریش من هەر خۆشاوی لادێییانم دەوێت.

نموونەی دووەم:
دارکونکەرە(٣٤)

خۆر بە ئاسمانەوە وەک پرتەقاڵێکی نێو کەناری گۆماوێکی شین بوو.

(نمە) خان دەستی (یارۆ)ی برای گرتبوو. بەیەکەوە چوونە ناو باخەکەیان.

شنەیەکی فێنک و بۆنخۆش، شاد و بەدەماخی کردن.

لە نێو لک و چڵی چروپڕی داران، دەنگی باڵندان دەهات.

پشیلەیەکی خرپنی ڕەشبەڵەکیان بینی، خۆی لە نێو گژوگیادا مەڵاس دابوو. بە ئەسپایی، بە ماتە مات، دوو سێ هەنگاو دەچووە پێش و خۆی مات دەکردەوە.

نمە سەری بڵندکرد، بێچووە باڵندەیەک لە کونێکی قەدی دارچنارەکەی بەرامبەری، بە دەمی بەشییەوە، ویسە ویسی بوو.

لەپڕ، فرررر... چک ! تک! باڵندەیەکی ڕەنگین و بزێو، سەر سوور و بەرسنگ زەرد، پشت زەردو سپی و خاڵخاڵ، دەندووک درێژ، وشت و وشیار، لە تەک زارکی کونەکە نیشتەوە.

نمە هاتەوە یادی، داپیرەی دەنگ و ڕەنگ و ئاواز و ڕەفتاری مەلانی دەناسی. پێی گوتبوو: «ئەمەیان باڵندەی دارکونکەرەیە، دەنووک ڕەق و کەللەشەقە، بەڕۆژ ناسرەوێت، هەرخەریکی دەنووک وەشاندن و دارکوڵینە، بەشەویش لەبەر ئازاری سەرو دەندووکی ناخەوێت.»

باڵندەکە چاوی بەملاو بەولادا گێڕا. کوللەیەکی بۆری مردووو زیکزیکەیەکی سەوزی زیندووی لەنێو دەنووکدا بوو، کوللەکەی خستە نێو دەمە داپچڕاوەکەی نێو هێلانەکەوە.

کوت کوت زیکزیکەکەی دەنووکی لەتوێکڵی دارەکە کوتا، کە بێجووڵەی کرد ئەویشی خستە نێو دەمەکەوە.

بەبازدان و چرنووک گیرکردن و دەندووک وەشاندن، بەدەوری قەدی دارەکەدا سووڕایەوە.

باڵندەکە بە سرکییەوە سێ باز سەرکەوت، دوو باز بەلاری دابەزییەوە.

کوت کوت... خێرا خێرا کەوتە کوڵینی توێکڵی دارەکە، کرمێکی سپی و قەڵەوی دەرکرد. هاتەوە بەردەمی کونەکە.

سەرو مل و نیوەی سنگی بردە ژوورەوە، هەر جووجەڵە دەم بەشەکەی پێشتری بینییەوە. کرم بەدەندووکەوە سەری کێشایەوە، هەستی ڕاگرت. ڕاما...

دووبارە سەری بەهێلانەکەدا گرتەوە... کچەکەی تێرو پڕو کرە، کوڕەکەیشی بزر و بێ سەروشوێنە.

دارکونکەرەکە بەجریوە جریو: بەر لە ئێستا کاروانێک خواردنم بۆیان هێنا، هەردووکیان دەمیان داپچڕی، یەکەو مێرووم کردە دەنووکیانەوە. گۆرانییان شنی.

دایکیان لەکوێیە!؟. دایک و کوڕ چییان بەسەرهاتووە؟

(بیری کەوتەوە) کە من بۆ ڕاوە مێروو ڕۆیشتمەوە، دایکییان نێچیر بە دەندووکەوە دەگەڕایەوە!

بەهەستەوە لای لەملاو لەولا کردەوە.

نەختێک لەولاتر، لەژێر پیرە دارتوویەکی پەلوپۆ بڵاو، باڵندەیەکی هاوشێوەی بەجریوە جریوێکی ترسناک و بە فڕینێکی خێرا، بەرز بۆوەو بەپەلەتر دابەزییەوە.

دارکونکەری سەر دارچنارەکە، چریکاندی و بەرەو شوێنی نزم بوونەوەی هاوشێوەی فڕی. بینی کوڕەکەیان کەوتووە و بەپێ ڕۆیشتووە، دایکی بەگریانەوە بەدەوریدا دەخولێتەوە، داوای فریاکەوتن و دەربازکردنی جووجەڵە شەکەتەکەی دەکات.

ئەمە، هەردوو باڵندەی غەمگین و بێ دەسەڵات بینی، خەریکن ڕۆڵەکەیان ببەنەوە نێو هێلانەکەیان .

بێچووەکەیان توانای فڕینی نەبوو، بە ترس و لەرزەوە دەگریا و دەپاڕایەوە جێی نەهێڵن .

باوانی لە شەکەتییان وەستان.

دایکی شینی دابەست.

باوکی بێ چارەی بە ئومێد بڕاوییەوە: بۆ لاساری دەکەیت؟ ڕۆژانە، بەیانی و ئێوارە ئامۆژگاریتان دەکەین: «تاکو باڵەگرن لەهێلانە دەرنەکەون»، بەڵام تۆ هەر لاساری دەکەیت !... پێم ناڵێیت ئێستا چی بکەین؟

«باوکەی دڵ توند، بە نابەدڵییەوە هەڵفڕی، بەرزبۆوە، چاوی گێڕا، کتکە خڕپنەکەی بینی خۆی دانووساندووە،مگێزی لە بێچووەکەیان خۆش کردووە، خەریکە هێرش بکات، بە بازێک دایکە دەگرێت و هەردووکیان دەخوات، بۆیە بەتیژی دابەزی و چریکاندی و پەلاماری پشیلەکەی دا، ویستی بە دەندووک چاوی بکۆڵێت.

گرپە خڕپنەش بە تووک گیفییەوە هەڵستایە سەر هەردوو پەلی دواوەی، کلکی لە شێوەی کوێرەمار جووڵاند، دەمی داپچڕی، کەڵبەی دەرخستن، میاواندی، هەردوو چنگی قژکردنەوەو کردنییە مەتاڵی لووت و چاوی.

لەولایشەوە جووجەڵەکە دەیزیڕاندو داوای فریاکەوتن و ڕزگارکردنی دەکرد.

دایکیشی دەگریاو بە دەوریدا دەسووڕایەوە.

ئەمو یارۆ، هەردووکیان بەدیاریانەوە حەپەسابوون.

کەبینییان دایکەکەش خۆی ئازا کرد و گەیشتە هاریکاری پیاوەکەی، گەشانەوە.

دوو باڵداری نێر و مێ، بەگوڕ، بێ ترس، لەپاش و لەپێش، بۆ کتکی جوجەڵەخۆر دەچوونە پێش.

خڕپنە خەریک بوو ببەزێت، ڕابکات، بەڵام چاوی لە گۆشتی ناسکۆڵەکە بەرنەدەبوو، ویستی بە فرتکەیەک خۆی بگەیەنێتێ و لەبای غارەوە بە قەپێک بیرفێنێت و لەژێر تووترکەکان بە کاوەخۆ بیخوات.

ئەمخان زانی دایکەو باوکە بێچووی بێ باڵیان بۆ ناچێتەوە ناو هێلانەکەیانەوە. ئێستاش نەبێت پاش چەند خولەکێکی دیکە، شەو دادێت و خڕپنە لرفی دەکات، بۆیە بڕیاری دا بەهانایانەوە بچێت، فریای بێچووەکە بکەوێت، بەڵام بەمەرجێک، ئیدی پەند وەرگرێت و گوێ ڕایەڵ بێت، لەمەودوا بە لاساری و سەرە ڕۆیی، سەرپێچی لە قسەی باوانی نەکات.

لەو چرکەساتەی کە پشیلەکە نیازی بازدانی بوو، ئەمە داربەدەست، هەڵی کوتایە سەری، بە تووڕەیی و دەنگی بەرزەوە تێیڕاخوڕی: ختتە!ختتە! کتکی دڕندە! بێچووی ئەوان بخۆیت، بێچووی تۆش دەخورێتەوە.

* * *

هەرچەندە چیرۆکەکە نەختێک درێژە، وشەی زۆرو درێژیشی تێدایە، بەڵام دەستپێک و خستنەڕوو و کۆتایی: ڕووداوێکی یەک کات و یەک شوێنە، بە بەشداربووانێکی کەم، بۆ یەک مەبەست (لاساری)ی، ئاشکرا، سەرنجی منداڵکێشە.

ئەگەر منداڵەکە هۆشیار بێت، ئەوە دڵسۆزی و هاریکاری یەکدی کردنی دایکەو باوکەیشی لە لا گەڵاڵە دەبێت، چیرۆکەکە پتر بۆ کردنە فیلمی کارتۆن و تەکنۆلۆژیای سەردەم نووسراوە.

نموونەی سێیەم:

پلان

دوای نیوەڕۆی ڕۆژێکی سەرەتای مانگی گوڵان. هۆگر تۆپێکی بریسکەداری بەدەستەوە بوو، بەکەیفسازییەوە، بەچووزەڵکاو لۆکەلۆک، بە خۆهەڵدان و شاپ وەشاندن دەڕۆیشت، جارجارە سەیری تۆپەکەی دەکردو بەزەویدا دەدایەوە، کە هەڵدەبەزییەوە، ئەو بە دەستێک دەیگرتەوە.

ناوە ناوە بەدەم گۆرانی گوتنەوە، تۆپەکەی ڕووە و ئاسمان هەڵدەدا و چەند جارێک بەکەللەی لێی دەدا، ئینجا دەیقۆستەوە.

بە دەماخەوە لە دەرگەی ماڵی کەوگری هاوڕێی دا.

دوای چاکوچۆنی، بەگەشانەوەیەکی بێ ئەندازەوە

گوتی:
کاکە کەوگر! بڕوانە ئەم تۆپە نایابە! ئەمە خاڵۆم لە ئەڵەمانیاوە بۆی هێناوم. لەیستۆکی زۆر ژیکەڵەو ژیریشی بۆ هۆزاری خوشکم هێناوە: دایک و کچێکی قژ زەردو چاوشین و گوپن و مۆدەن، بەپیل دەجوولێن، دەڕۆن، برۆ هەڵدەتەکێن.
کچۆڵەکە دەگری، دایکی ڕایدەژەنێ، بەگۆرانی خۆش ژیری دەکاتەوە، ئەوکات هەردووکیان قا قا پێدەکەنن.
هاتووم، من و تۆ و یارۆ و گارای هاوپۆلمان بەم تۆپە نوێیە، لەم شەقامە بەرینەی بەردەرگەی ئێوە، بەیەکەوە یاری بکەین.
کۆتری خوشکت و نمەخان و گێلاسی خوشکی (گارۆ)ش، بچن لەناو چیمەنی باخەکەمان، لەگەڵ هۆزار و دایک و کچی چاوشین، سواری جۆلانە ببن. چەرەز بکرتێن، چای بەشیر بخۆنەوە، بە چەپڵەکوتین گۆرانی دایکە چاوشینەکە بڵێنەوە... وەی وەی... لێدەو بخۆ!!
کەوگر، بەشادییەوە تۆپەکەی لە هۆگر وەرگرت، سووڕاندی، تێی ڕاما، بەسەرسامییەوە:
بەخوا برا تۆپێکی چاکە، هەرچوار هاوڕێش بەیەکەوە تۆپانێی خۆش دەکەین. غەننەی یارۆ و شووتی بەهێزی گارای دڵگرن.
(بەهێمنییەوە) زۆر سوپاس کاکە هۆگر! ئێمە هاوپۆل و هاوسێ و هاوسۆزی یەکدین، تۆ و خاڵۆت دڵی ئێمەشتان گەش کردەوە، بەڵام کاتەکەمان کاتی وازی نییە، یاریگەو گۆڕەپانی گونجاو شوێنی یارین، نەک کۆڵان و شەقام، ئێستا خەریکبووم وانەکەی مامۆستا ڕاوێژم دەنووسییەوە، بەیانی مامۆستا هۆنراوەی «کار لە کاتی خۆیدا»مان لێ دەپرسێتەوە، ئەرکی وتوویژی ئینگلیزی و ئەزموونی جوگرافیاشمان هەیە، کۆتایی ساڵی خوێندن نزیکە، با بە نمرەی بەرز دەربچین.
چ زوو لەیادت چوو؟! ئەمڕۆ مامۆستا ڕاوێژ چەند کەڕەت بایەخی کات و گرنگی پلانی دووپاتکردەوە؟
ئەدی نەیگوت: «کاری لەوەختی، پاشای سەرتەختی... کات لەزێڕ بەهادارترە... کاتی بەفیڕۆدراو بێ کەڵک دەڕوات و ناگەڕێتەوە.
کاتی داهاتوو، نەهاتوو و نادیارە، ئەو چرکەیەی تێیدا دەژین هی خۆتانە، بەخۆڕا بڕوات، گومی بکەیت، دەدۆڕێی؟.»
ئەدی مامۆستا، بە چوار ڕەنگ، لەسەر دەپە سپییەکە، نەینووسی «کات و کاری بێ پلان، وەک هەور و ڕێژنە بارانی چلەی هاوینە»؟ ماناکەیشی بە درێژی بۆ ڕاڤە نەکردین؟
کاکە هۆگر! باوکیشم ئێوارەی هەینی ڕابردوو، هەمان شتی، گوتی:
«کات بەمفتەدان، کاری بێ کارنامەی دروست و تۆکمە، پێشێلکردنی کات و بەرنامە، مرۆ بێ سەروبەر و بێ دەسکەوت دەکات.»
کەوگر بە موکڕییەوە: کاکە هۆگر! هەنووکە بەپێی پلان، کاتی نووسینەوەم کۆتایی دێت. دەبێ ئەرکی جوگرافیاو ئینگلیزیش ئەنجام بدەم، ئەوکات نۆرەی کاری دەرەوە و ماوەی وازیم دێت. ئێوارەیش سەیری فیلمی سندیبێڵ، پشیلەو مشک دەکەین. دواتر شێو خواردن - «کار لە کاتی خۆیدا» ئەزبەر دەکەم، ماوەیەکیش گەمەو مەشقی کۆمپیووتەرە، ئینجا بە ئاسوودەیی لە کاتی دیاریکراودا دەخەوم، بەیانیش لەکاتی خۆیدا هەڵدەستم.
کەوگر بە جەختکردنەوە: کارنامەی من و کۆتری خوشکم و (نمە) و (یارۆ)ی برای لەیەک دەچن. تێکڕای نمرەکانیشمان نایابن، وێڕای داهاتووی درەوشاوەو ڕێزداری خوێندگە، خۆشەویستی کەسوکار و چاوگەشی گەڕەک و کۆڵانیشین.
هۆگر بە بزێوی و نائارامییەوە: کاکە کەوگر! بە ڕۆژێک چی ڕوودەدات؟ ئێوارە سەیری سندیبێڵ ناکەین، تا درەنگی شەو دەخوێنین، تاکو وانەکان تەواو نەکەین ناخەوین. (بە بێباکییەوە) خۆت دەزانی نمرەکانی من نزمن، لەنیوەیان کەوتووم، یان لەسەر لێوارم، کەچی ناشترسم، تۆیش بە نمرەی زۆرباش و زیرەکی خۆتەوە تۆقیوی.
(بەمۆنی و مووڕییەوە) کەوگر! واز لە دڵرەقی بێنە، وازییەکەمان تێک مەدە!
(بە نیگەرانی و نیمچە زویرییەوە) دڵمان مەشکێنە، نرخی وەرزش و ڕێزی دۆستایەتیمان مەسووتێنە!...
(بە ڕوو شکێنییەوە) نەویرۆک! تۆ لە مامۆستاو لە ماڵەوە دەترسی! بێ ئەوان ناکارێی ئاویش بخۆیتەوە. بانگی کۆتر بکە، ئەو لە تۆ ئازاترە، پێی بڵێ!... نا... نا.. خۆم بە کۆتری لە کەوگر پیاوتر دەڵێم.
کەوگر: هۆگر گیان ! گوتم ئێمە پەیوەستی پلانی کارو کاتی دیاریکراوین، بەڵێن و کارنامە شکێن نین. وەک دایکم گوتی: «دەبێت داهاتوو ببەینەوە، نەک گەمە

ببەینەوە و دوارۆژ بدۆرێنین»
بۆ دڵنیایی و ڕێزلێنان و پێزانینت بانگی کۆتر دەکەم.
(سێ چوار هەنگاو بەرەو دەرگای ژوورەوە گەڕایەوە، بەدەنگێکی بەرز: کۆتر! کۆترخان.!)
(هۆگر بە دوای کەوگردا چوو، کە کۆتر دەرگای کردەوە، هۆگر سێ هەنگاو وەپێش کەوگر کەوتبوو، بەبزەوە، تۆپەکەی پیشان دا، ویستی ڕاسپاردەکەی هۆزار و مژدەی بووکەڵە سەیرەکەیش بەکۆتر بڵێت)
کەوگر: کۆتر! هۆگر هاتووە بانگمان دەکات، من لەگەڵ ئەو و هاوڕێیانمان تۆپێن و تۆ و هۆزار و دەستەخوشکانتان بە بووکەشووشەیەکی نوێ و سەیر یاری بکەین.
کۆتر: سوپاسیان دەکەین، بەڵام ئێمە بەپێی پلان هەر کارەو لەکاتی خۆیدا دەکەین. ئەدی کاتژمێرێک لەمەوبەر نەتگوت «ئەمرۆ مامۆستا ڕاوێژیش وەک باوکم گوتی: کات بەنرخە خۆڕا مەیفەوتێنن»، هۆگری هاوپۆلت نەیبیست؟ تۆ پلان و کاتنامەی خۆمانی پێبڵێ!
ئەگەر بەرنامەکانیان وەک کارنامەی (نمە) و (یارۆ) لەگەڵ ئەوەی ئێمە گونجا، خۆشیان ڕێکوپێک و لەبارببوون، ئەوە هەرکاتێک بواری یاری هاوبەشمان هەبوو، دۆستانە یەکدی پێکدەکەین و بەیەکەوە...
ڕێزو سڵاوم بە هۆزارخان ڕابگەیەنە. کۆتر کشایەوە، دەرگاکەی بەروویاندا داخست.
هۆگر بە بێنی تەنگ و دەروونی پرکینەوە، چووە دەرەوە. ماوەیەک تەزی. دواتر هەڵچوو. بە گومان و نابەدڵییەوە، بەرەو ماڵی (یارۆ) هەنگاوی گرانی نا، بەئەسپایی لەدەرگەی دا.
نمەی خوشکی (یارۆ)ش هەمان ڕەفتار و گفتاری کۆتری دووبارە کردەوە.
هۆگر بەپەستییەوە داما، پیشی خواردەوە.
لەناکاو ڕەنگ و ڕووی هۆگر گەشایەوە.
بەشادییەوە: دۆزیمەوە! ئێ ئێ. هەنووکە زانیم، بۆ ئەوان پلە بەرز و پێشەنگ و لەبەردڵانن!
ئەوان پلانیان هەیەو کات نادۆڕێنن.
ئێمەیش گەمە بەپلان و بە کات دەکەین.
(لەبەر خۆیەوە) چیمان لەوان کەمترە؟
مەرج بێت لەمرۆوە، هەر لەم خولەکەوە، لا، لە هەڵەی ڕابردووم بکەمەوەو، پەندی لێ وەربگرم. بە باوەڕی پتەو و ڕاکردنی پڕ تەوژم و کۆڵنەدانەوە. بە پلان و بە کارنامەی سات و ڕۆژ و ساڵانە، بە کردار و ڕەفتاری شیاو، لە کات و شوێنی خۆیدا، وەپێش پێشەنگەکەیان بکەومەوە.

* * *

لێرەدا چیرۆکەکە پتر پەلوپۆی هاوێشتووە، کات و شوێن و کەسەکان دەگۆڕێن و زۆرتر دەبن، بەڵام لە خستنە ڕووی مەبەست و کردنەوەی گرێچنیەکەیدا ڕەچاوی ئاسانکاری و سەرنجکێشی کراوە .هەروەک لە نموونەی پێشتر ئاماژە کراوە، چیرۆککگەلی ئەمڕۆ بە شێوەیەک دەنووسرێن کە شیاوی ئەوەبن بکرێنە فیلمی کارتۆنی و بشخوێندرێنەوە، هەروەها لەگەڵ دوو قۆناغی تەمەنی دیاریکراوی منداڵان و پرۆگرامی خوێندنگەیاندا گەلێک ناکۆک نەبێت.

نموونەی چوارەم:
کەنینی تەنیایی

خەندەی خنجیلە، لەسەر سەکۆیەکەی نزیک باخەکەیان، بەتەنیا دانیشتبوو، دەستی ڕاستی خستبووە ژێر چەناگەی.
لەبەرزایی ئاسمانی بان سەرییەوە، ڕەوە قاز و قولنگێ کۆچەری بەریز، هێدی هێدی باڵیان دەکوتا. بەگرازە گراز و گۆرانی، بەرەو کوێستان تێدەپەڕین. تا پۆلی باڵندەکان دوورتر دەکەوتنەوە، بچووکتر دەبیندران، کە لە بڕی چاو دەرچوون، لەنێو شینایی ئاسماندا گومبوون.
خەیاڵی خەندەش بوو بە قولینگ و هەڵفڕی. ئاسمانی بێ سنووری تەیکرد.
خەندەخان لە بڵندایییەوە، لە کەلێنی پارچە هەورەکانی ئاسمانەوە، کە (با) جار جارە دەیهەژاندن و دەیگێڕان، دەیڕوانییە گەمییە بار هەڵگرەکانی کەنار دەریاو کەنداوەکان.
زنجیرەی چیاو دۆڵ و دەشتایی و ڕووبارە گەورەو دەریاچەو زەریاکانی دەژمارد.
ناوە ناوە، خەیاڵ و بیرۆکەو دیمەنەکان و مژادو تەنە مژاوییەکانی لە ئاگایی و بێ ئاگاییدا، لێ تێکەڵاو دەبوو، چەند جارێک، لە بانەوە، لە کڵاوڕۆژنەی هەورەکانەوە، دەیڕوانییەوە خڕۆکەی زەوی.
هەرچوار وەرزەی ساڵ (زستان و بەهار و هاوین و پاییز)ی وەک چوار تابلۆی (سپی، سەوز، گەنم ڕەنگ، ئەرخەوانی و خەزان) لە باکوور و ناوەڕاست و باشووری گۆی زەوی، لە یەک کاتدا، لەبەر چاو بوو. لە هەمان

کاتیشدا هەر سێ دۆخی ئاو: هەور (دۆخی گازی)، ڕووبار و دەریاو زەریاکان (دۆخی شلی)، چیای بەفرینی لە جەمسەری بەستەڵەکی باکووردا دیت، گڕ و دووکەڵی گڕکانێکی هەڵچووی بینی، لاپاڵی چیایەک بە بوومەلەرزە ڕۆچووبوو، شەپۆلی تووڕەی ئاوی دەریا، تەپوتۆز و تەپۆڵکەی لمی بیابانەکان نەدەحەجمان.

(خەندە بە نیگەرانییەوە) چاوی لە شارەدێ و ماڵ و خوێندنگە و دایک و باوک و مامۆستا و هاوسێ و هاو پۆل و کەسە جوان و خۆشەویستەکانی گێڕا.

حەزی دەکرد (خانی) برای و نمەو یار و دیاریی دەستەخوشکی، هاودەنگی بن، بەیەکەوە دیمەنە دڵگیرەکان ببینن، تامی ئەم خۆشییە خۆشە بچێژن، بەیەکەوە، پڕ بەدڵ، پێ بکەنن.

لەپڕ، خەندەی تەنیا، پەشۆکا. بەپەرۆشییەوە خێرا خێرا لای کردەوە، ڕاست و چەپ و دواوەی خۆی بەسەرکردەوە! کەس دیارنەبوو! پێشەی دووریشی تا چاو بڕبکات، بێ بارستایی، بێ تارمایی بوو.

چەند کەرەتێکی دیکەیش ئاوڕی بۆ ئەملا و ئەولا دایەوە.

هەناسەیەکی ساردی هەڵکێشا. بەغەمگینی لەبەرخۆیەوە:

داپیرەم دەیگوت: «پێکەنینی مرۆڤ بەتەنیایی، تێکڕای خۆشی سەرتاپای جیهان لە هەرچوار وەرزی ساڵدا، بێ خۆشەویستی و بێ خۆشەویستان، بزەیەکی بەفرینە، کۆتەڵی خەم و تاپۆی دێوی ڕەشە...»

تارمایی تەنیاییەکی سامدار و خەفەتبار، بوو بە مێردەزمە، دەستی بۆ هەوکی خەندە برد. دووبارە خەندە بینایی بڕییەوە بنبانی ئاسمان و تێی ڕاما.

ئاسمان تاوڵێکی خەڵوزینی پان و بەرین بوو. ڕەشییەکی بریسکەدار، تاریکاییەکی کپ و کڕ، هەر چوار کەناری ڕەشپۆش کردبوو.

ئەستێرە لەنێو تاریکاییەکی خەست، بە سەختی دەیان جریواند. بێ ڕەنگ و بێ بزە بوون.

خەندەخان، ڕووڕەوی چاوی گۆڕی و سەرەو ژێر ڕامایەوە.

پارچە هەوری سپی گەورە گەورە، پتر لە چیای بەفرین و شاخی سەهۆڵی نێو زەریای بەستەڵەک، کەشتی ناو قووڵایی دەریاکانیان دەکرد.

سێبەری چەندین گەواڵە هەوری چڵکن، نەخشەی کێشوەر و سنووری وڵاتانی لە سەر زەوی دەنواند. پەڵەی دیکەی هەمەجۆر، شێوەی جەنگەڵ و پەیکەری دارو هەڵۆ و وشترمل و تاوسی کلک فش و ئەژدیهای دەم بەش و نەهەنگ و دیناسۆر و مرۆی نیاندرتاڵ و دێوەکانی فیلمە کارتۆنییەکانی دەهێنایەوە یاد.

ترس و تەنیاییەکی تۆقێنەر، خەریک بوو هۆشی هەڵبگوشێ.

ڕوخساری دایە و بابەی هاتەوە بەرچاو، کە پێشتر جارجارە بە کەساسی و ڕووترشییەوە دەیگوت: «من تامی سەختی تەنیاییم چەشتووە، هەر من دەزانم دابڕان لە کەسوکار و دڵخواز و خۆشەویستان چەند تفتوتاڵ و تیژ و هەناوبڕە، تەنیایی سەروسەکوتی گیانکێشە. گیانکێشانە.

شین لەگەڵ گەلی دۆست و دڵگران گەلێک خۆشترە لە کەنینی تەنیایی.

ئایا دەزانن بۆ خۆپەرستان سەرلەبەر نیگەرانن ؟

چونکە ئەوان ئەگەر لەگەڵ خەڵکیشدا بن، دەرگاو دەلاقەی ناخیان داخراوە، کەس ناچێتە دڵیانەوە، هەمیشە بێ یار و یاوەر و تەنیان.

ئاگری تەنیایی دڵ و دەروونی برژاندوون. من لە دوورەوە دەیانناسم: گرژ و مۆن و مووڕەو ڕکن، بیر تاریک و بەرچاو لێڵن، بێ بزەو بێ بەزەیی و بێ بەڵێنن.»

هەر دایەبابەی دەیگوت: «باڵندە دەفڕن، لە بەرزایی ئاسمانەوە دەگەڕێن و دەسووڕێنەوە، گۆرانی بۆ شادی خۆیان و دڵ گەرم کردنی حەزو دۆستان دەچڕن، چاو لە ڕوونی و ڕازاوەیی و شەنگی جیهانی فراوان، لە تاڤگەو کانی و بەهار و پاوان و لێڕەوار و باخان دەگێڕن. شوێنێک نادۆزنەوە، شیرین و دڵارامتر لە هێلانەکەی خۆیان، تاکو تێیدا بگیرسێنەوە. ناچار دەگەڕێنەوە، چونکە لەماڵی خۆیان و لە نێو ڕەوەی خۆیان و لە سەر زەوی نەبێت ناحەسێنەوە...»

خەندە: خودا هاوار! هێلانەیەک.! ئارامگەیەک! هاودەنگێک! کەنینی تەنیایی دادم نادات.

دایە گەورەی بەدەنگێکی دایکانەی پڕ سۆزو گەورەییەوە، بە هانایەوە چوو و لە تەنیایی دەربازی کرد، کە بە ئاگای هێنایەوە و بانگی کرد: «خەندۆکە! کچەکەم! ئەمە بۆ وا دۆش داماویت؟ جلەکانیشت نەگۆڕیون. کاتەکە درەنگە، ئێستا بەرخۆلەکان دێنەوە.

* * *

لەم دەقەدا، ڕەچاوی توانای قووڵکردنەوەی هزر و وردی لێکدانەوەی بە سەرهاتی دیار و مەبەستی ئاشکراو نا دیار، ڕەوانبێژی و تەنکە پەردەپۆشی، دۆزینەوەی ناوک لە نێو توێکڵ، بەیەکەوە بەستنی سەرەداوەکان کراوە.

وەک ئاشکرایە لە سەرەتاوە تا کۆتایی دەقەکە، باسی ئاستەنگی تەنیایی مرۆڤ دەکات، ئینجا تەنیاییەکە بە شوێن و جەستە بێت، یان دابڕان و تەنیایی بیروهۆش. مرۆڤ لە ناو کۆمەڵگەدا نەژیت، تامی بەختەوەری و خۆشەویستی ناچێژێت.

لە سەرکەوتن و دابەزینی پەیژەکانی چیرۆکەکە: پێکهاتەی گۆی زەوی: زەریا، کێشوەر، چیاو دەشت و دۆڵ و ڕووبار و دارستان. دەرکەوتنی ڕۆژ و شەو لە دوو شوێنی جیا لە یەک کاتدا. پەیدابوونی چوار وەرزەی ساڵ لە باکوور و باشووری زەوی. ساردی و تاریکی و تنۆکی و چۆلیی گەردوونی بێ سنوور، دیاردە سروشتییەکانی وەک گرکان و بوومەلەرزە، سروشتی بەدکار و خۆپەرستان، کە دەروون ئاڵۆز و بیر بۆگەنن، بە ڕوخسار نەخۆش و بە کردار ناسازن... دەکات

ئەمەیش ڕاهێنانی هەنگاونانە لە قۆناغی مێرد منداڵانییەوە، بەرەو گەیشتن و جحێڵی و دۆزینەوەی کەسایەتی بەهێز و پێگەیشتوو.

ڕێچکە

بیرۆکەکان، بەشێوازێک کە شیاوی فرە چین و فرە توێژ و فرە ناوچە بێت دەربڕاون.

فرێتی درێژ ڕاچێنراوە، تێوەرێخی هەمەڕەنگ و سخ چندراوەو توند کوتراوە.

لەوانەیە تایبەتمەندانی بواری ئەدەبی منداڵان بەرهەمەکانیان، قووڵ و درێژدادڕ و فرە ڕوو بکەوێتە بەرچاو. مافی خۆیانە بڵێن: زۆرینەیان بۆ منداڵانی منداڵ لەبار نین.

وێدەچێت زۆر پابەندی چەندین پێوەری تایبەتی ڕێگرو ڕێچکەی سواو نەبووبن.

وەکو باوە هێندە ڕەچاوی هەڵبژاردنی وشەی سادەو ڕستەی ئاوازدار و بیرۆکەی زەق و ئامۆژگاری ڕووت و ڕاستەوخۆ نەکرابێت، گەلێک لاسایی لە قاڵبدراوان و ڕاهاتووان نەکراوەتەوە، کورت بڕی و جوان پڕی، ڕەوان دەربڕی، ڕاست و چەپ نەبڕاوە. گەوگەوانەیی(٣٥) بە چووزەو نەقیزە، گەلە بەرەو چەقێنی بێ لەوەڕ و گەوڕی تەڕو لەڕو گەڕی هەڵنەبڕاوە.

بە ناسرکی، بەسڵانی خۆمان و ڕامبوانی ڕووت و ڕووتپەروەران گوتراوە: ئەگەر گرژو دژو دڕابن، ئەوە هەر بەزمانی چاخ و چەرخی ڕۆژ و دەم و سەردەمی ئەوانەوە دەڵێین: «تامی گلۆبالیزمییە، تامی هافی دیموکراسی و ریفۆرم و لیبرالی و دیالۆگ و لۆگۆ و پرەنسیپ و دۆکیمێنتی ئۆریگناڵ و ریسێرکی پیوور و هارمۆنی و ئایدیای جیهانییە...»

خۆیان گوتەنی، ئێمەیش سەربەست و ناپەیوەستین، ویستوومانە «بوونمان هەبێت»، خوری مەڕی خۆمانە، بەخرەکی خۆمانە، بۆ ڕیسی مافوور و جاجم و بەڕەو بەرماڵی کوردەواری بڕێسین.

بەوانەیش کە دەگارێن و بێ ڕاوکەی بیانی ناهێلکێن، دەڵێین: با بڕوانە «شازادە چکۆل»ی (ئەنتیوان ئێکزۆپیری) کە هێشتا ئێمەمانان تۆزیمان نەشکاندووە، چونکە لەلای بەڕێز و پایەدارانی بواری نووسینی کوردی کە ناوی بیانییەکی ناودار بکەیتە «دۆکیومێنت»، ئەوە دەبێتە دوو شەش و قەپات.

بەکوردی و بەکورتی فیلمی کارتۆنی منداڵان و پیرەمنداڵان خراوەتە بەرچاو، بۆ ئەوەی کە بۆ منداڵانی تەمەن جیاجیاو نەوجەوان و نیمچە جحێلان، نمایش بکرێت، هەریەکەو بەپێی ژیری و هۆشیاری و بۆچوونی خۆی بۆی بچێت. ئەگەریش فیلمەکان دڵگر و پەسند نین، دڵگیر و پەست مەبن، دڵۆڤان بن «مانگای بێ دۆ، لەدەرێ خۆ».

پەراوێزەکان:

(٢٩) حەمە کەریم عارف (٢٠٠٨) زارۆکستان، ل٧.

(٣٠) چیرۆک و گەشەی منداڵ ، ل ٥.

(٣١) جمال محمد شامی (٢٠٠٥) تربیة الاولاد تربیة صحیحة، ص١١.

(٣٢) عومەر ڕەسووڵ (١٩٨٥) هونەری وێنەکێشان و پەروەردەی منداڵ.

(٣٣) لە ژمارە ١٣١ گۆڤاری هەنگ، ٢٠٠٧، بلاوبۆتەوە.

(٣٤) لە ژمارە (...) ڕۆژنامەی خەبات بلاوکراوەتەوە. دەستکاری کراوەتەوە.

(٣٥) مێشەکەرانە، مێشەگا، کەرمووز.

سەرچاوەکان:

(١) أيمن عبالعزيز جبر (٢٠٠٥) للاذكياء قصص و حكايات للاطفال،عمان، ط ٢ ص ٢٤.

(٢) بيدبا، (٢٠٠٨) كليلة و دمنة : ترجمة عبدالله بن المقفع، بيروت، الغلاف، و ص ١٥٢ - ١٥٣.

(٣) جمال محمد شامي (٢٠٠٥) تربية الأولاد تربية صحيحة، ص ١١، مكتبة المحمودية، القاهرة.

(٤) كوثر حسين (٢٠٠٧) العربي الصغير، ص ٤٨ ، العدد ١٨٣ مجلة العربي الكويتية.

(٥) مجلة ماجد ، العدد: ١٥٠١، (٢٠٠٧) دولة الأمارات العربية المتحدة.

(٦) محمد عطية الأبرشي (١٩٩٩) الأنف العجيب، المكتبة الخضراء للاطفال القاهرة.

(٧) ئەحمەد قادر سەعید (٢٠٠٥) چیرۆک و گەشەی منداڵ، و. ڕۆشنبیری.زنجیرە (٣٨٥) ، ل ٧٥، سلێمانی.

(٨) بێکەس، دیوانی بێکەس (١٩٨٠) جووتێک کۆترو بۆقێک.، چ ٢ ل ١٩٣، چاپخانەی الأدیب، بەغدا.

(٩) جەوهەر مەحموود داراغا (٢٠٠٧). هەزار و یەک شەوە ، سلێمانی.

(١٠) ڕەسووڵی حەمزە تۆف «داغستانی من » وەرگێڕانی عەزیز گەردی. دوو بەرگ.

(١١) زەکی هەناری وەرگێڕان، سەعدی شیرازی گوڵستان.

(١٢) شەرمین عەبدوڵلا ڕواندزی ، و: (٢٠٠٨). ڕاستگۆیی، زنجیرە کتێبی منداڵان، ژ: (٤٨)، ل ١٨ چ ١ هەولێر.

(١٣) عەبدوڵلا حەمەلاو، و.، (٢٠٠٧) چیرۆکەکانی بەر لە خەوتن، چ ١ ب ٢: خانەی سمۆرە، ل: ١٠ - ٣٤، ٨٤ - ١٠٨.

(١٤) عەزیز گەردی ، وەرگێڕان، چیرۆکەکانی ئیزۆپ لەسەر زمانی گیانداران .

(١٥) عومەر ڕەسووڵ (١٩٨٥) هونەری نیگارکێشانی منداڵ و پەروەردەکردنی، بەغدا.

(١٦) محەمەد سالح گەلالی، و. (٢٠٠٤) کلیلەو دمنە: چ٣ سلێمانی ل١٠٥

(١٧) هەژاری موکریانی (هەژار بۆ کوردستان) چ ٦ ، بلاوگەی هەژار سنندج، ل ٢٥٩

(١٨) ئازاد ، و. قازیێ وەستای، گۆڤاری: سمۆرە، ژمارە ٩٩ لاپەرە ١٧.

(١٩) ڕێڤان، و. تەیرێ هودهود، گۆڤاری زرێمکۆک، ژ ١٧ (٢٠٠٧) ل ١٢.

(٢٠) ئاوات ئەنوەر، و. ڕێوی و گورگی برسی، گۆڤاری مشکە، ژ ٢٠ (٢٠٠٧) ل ٤

(٢١) غەریب عەلی،(٢٠٠٧) «مەڵ و کیسەڵ» گۆڤاری هێلانەی منداڵان، ژ ٩٣ ل ٦-٧ ، ٨-٩، ١٤).

(٢٢) غەریب عەلی عەزیز (٢٠٠٨) هێلانەی منداڵان ژ١٠٢ ل ٣ دەزگای خەبات، هەولێر.

(٢٣) غەریب عەلی عەزیز ئا. «کەری زێڕین » گۆڤاری هێلانەی منداڵان ژ ١٠٢ (٢٠٠٨) ل ٣.

(٢٤) بەرخەکەم. گۆڤار، ژمارە ٧ ساڵی ٢٠٠٨، چاپخانەی دلێر، سلێمانی.

(٢٥) پەلکە زێڕینە، گۆڤار. بلاوکردنەوەی ڕۆشتبیری یاسایی، ژمارە ٣٨ چ منارە، هەولێر.

(٢٦) پێشەنگی منداڵان،گۆڤار، پێشەنگی منداڵانی کوردستان. ژ ٢٣ (٢٠٠٨) هەولێر.

(٢٧) جگەر گۆشەکان، گۆڤار و. ڕۆشنبیری، ژ. ١٣٩ (٢٠٠٨) هەولێر.

(٢٨) خەندە، گۆڤار، ژ ٤٥ (٢٠٠٨) سلێمانی.

(٢٩) زرێمۆک، گۆڤار، ژمارە: ١٧ (٢٠٠٧)، ل ٨ ، دهۆک.

(٣٠) زریۆک، گۆڤار، دوو هەفتەییە، ژ ٢٣ بارزان - بلێ (٢٠٠٨) هەولێر.

(٣١) ژینوار، گۆڤار، و. ژینگە، ژ٢٠ (٢٠٠٨) هەولێر.

(٣٢) سەماو باران، گۆڤار، ژ ٤٧.

(٣٣) سمۆرە، گۆگار، دەزگای خانی، و. ڕۆشنبیری ژ. ١١٤ (٢٠٠٨) دهۆک.

(٣٤) کەپر، گۆڤار دەزگای سپیرێز. ژ ٥٦، (٢٠٠٨) دهۆک.

(٣٥) کولارە، گۆڤار، درێژە پێدانی پەرەسێلکەیە.ژ:٢٤ (٢٠٠٧) سلێمانی.

(٣٦) گوڵەکان، گ، سەنتەری لاوان، چەمچەماڵ ، ژ: ٣١ (٢٠٠٨) چ. ژین/ هەولێر.

(٣٧) گوڵە گەنم، گۆڤار، سەنتەری خاتوو زین، ژ. ٢٥ (٢٠٠٧) هەولێر.

(٣٨) مشکە، گۆڤار، دەزگای ئاراس، ژ. ٣٥ (٢٠٠٩) هەولێر.

(٣٩) منالانی باوەگوڕگوڕ، گ، دەزگای شەفەق، مانگانەیە، ژمارە ٤١ نیسانی ٢٠٠٧ کەرکووک.

(٤٠) مندالانی سەردەم، گۆڤار،دەزگای سەردەم، و. ڕۆشنبیری، ژ:٧، (٢٠٠٧ ل ٣٧) سلێمانی.

(٤١) منداڵانی سەردەم، گ: ژمارە ١٧ (٢٠٠٨) ل (١٠، ١١ ، ١٣ ، ٢١) دەزگای سەردەم، سلێمانی.

(٤٢) هەنگ. گۆڤار، ژمارە ١٢٦، ژ. ١٤٧ (٢٠٠٨) و. ڕۆشنبیری، هەولێر.